Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советинниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 ч. февраль 20 вторник № 42 (14242)

1925 чылда үндезилеттингеен

Өртээ 3 көп.

АРЕНДАТОР

Кымыл ол, ооң ажыл-ижи кандыг болур ужурлугул?

Амгы үеде республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң сан-медээзи-биле алырга, совхозтарның бүгү ажылчыннарының 12 хуузу аренда-биле ажылдап турар. Оларда тарылга шөлүүнү 20 хуузун, мыйыстыг бода малдың 15, шээр малдың 18, хаванның 8 хуузун быжыглаан.

Бисте аренда, арендатор деп өстер чоокта чаа тыптын келген. Ындыг болганда аренда-биле ажылдаарының аргалары чамдыктарга эки-ле билдинмес, а специалистер оны ажыл-ишчилерге шоолуг таймылбырлаваан, өөретпейн турар.

«Мөген-Бүрен» совхозтуң сарлык кадарчызы Хойлак-оол Донгактан редакцилга мындыг чагаа келген: «1989 чылдың январьда мен аренда керээзин чарар дээримге, совхоз, партком, профком ону деткивээн-даа, кылбады-даа. 1990 чылда кирер дээримге база бо хүнге чедир кандыг-даа харыы бербейн турар...» Малчынның үүткүлү шындыр. Арендатор болуп ажылдаары дээрге, бот-харыысалга, бедик түңнел-дир. Шак ындыг арга-биле ажылдаарга, совхозка база кижиниң бодунга-даа ажыктыг. Мөген-Бүренниң ол малчыны эртем-билиг шыырак болгаш аренда деп чүл, ооң ажык-дузазы кандыгыл дээрзин боду эки билир.

Аренданың бир кол сорулгазы болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери. Ол чүл дээрге арга-курлавырларны чөп ажыглаары, төнчү түңнел дээш кызымак ажыл-дыр. «Кызыл» совхозта Нина Павловна Солдатованың 6 кижи составтыг звенозу 3 гектарга картофельди аренда керээзи ёзугаар тарып өстүрген. Ол бичин коллектив ам ийи чыл улаштыр бир гектардан-на 210 центнер дүжүттү алган. Бо сан-чурагайны көргеш, чамдык кижилер черн эвээш-тир дижир чадавас. Ол шын, ынчалзаа-даа кол-ла чүве төнчү түңнел: ол звено 3 гектардан 65 тонна картофельди алган. Черни чөп ажыглаар деп чүве ол-дур. А Бай-Тайганың «Мурнакчы» совхоз 8 гектарга ол культураны тарааш, үүгле 6 тоннаны ажаан алган. Бии-Хемде «Хадың» совхоз 20 гектардан база 6-ла тонна картофельди ажааган. Аренда кижиниң чогаадыкчы, тывынгыр, сагынгыр чоруун ажыдар деп үүлүүн бадыткалы бир гектардан 210 центнер дүжүт алган картофель өстүрүкчүлериниң дуржулгазындан көстүп турар ышкажыл.

Аренда дээрге күш-ажылды тергиин эки кылдыр, эртем ёзузу-биле организаастаары-дыр. Үстүнде мактаанывыс Н. П. Солдатованың арендалыг звенозунга совхозтуң агрономнары дузалашкан, хамык-ла үүлдерни — чарыгдалдарны санап кылган, чемишчидилге, суггарылга, культураны тарыыр хуусаазы, үнүп келгенде ону ажаары дээш, бо бүгү үүлдерни агротехниктиг негелделер ёзугаар кылган. Түңнел ол.

Арендаторга дуза херек. Чоон-Хемчикте «Хөндергей» совхозтуң дирекциязы картофель тарып өстүрер талазы-биле звенолар-биле керээ чаргаш, оларга дузалашпаан, шөлдү суггарар системаны белеткеп бербээн. Ынчангаш артык чарыгдал үнген. Шугум чаагарда, шыгаар дээрвис ышкаш, ол звеноларны арендаже киирерде, баштай-ла хамык үүлдерни белеткеп алган турган болза!

Ийе, белеткел, дуза херек. «Хадың» совхозта Я. Р. Боргер хаван өстүрериниле арендалыг ажыдап турар. Дирекция-биле керээлиг. Ооң чугаазы-биле алырга, директор Ю. А. Мишарин аңаа шору дузалап турган. Эрткен чыдын звено 61 мун рубль арыг орулганы алган. Ынчалзаа-даа ам 6 ай дургузунда ажыл төлевири албаан. Звенонуң кажаазынга норма ёзугаар 200 хаван турар ужурлуг, а ам 500 хире бар. Дужаары база берге. Эм-дом садын алырынга акша бербес. Мал эмчизин чоокта чаа быжыглаан. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, арендаторнуң хомудалы улуг, аңаа бот-башкарыр арганы бербейн турар. Хол-будун хүлүп каан-биле домей. Ынчангаш ол аргоүлетпүр банкызынга бодунуң аңгы саныын ажыдын алыр дээш, республиканың Агроүлетпүр эвилелинге база барган. Дуза чок. Ынчангаш Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга кирер, оон дилээр ужурга таварышкан.

Ийе, арендатор кижи мал-маганныг тарылга шөлүүнүн-даа бүрүн ээзи болур ужурлут. Ол бүгү үүлдерни салгал дамчыдып берип-даа болур. Бистиң республикада аренда-биле ажылдап турарларда таарымча чок бир үүл болза, оларның эргелерин керээде айытпаан, юриднка талазы-биле камгалалы чок. Совхоз база арендатор-даа керээниң негелдезин күүсетпейн барган таварылгада чаргыны каяа, кымга барып чарарыл?

Чижээ, мындыг айтырыглар туруп келир: санажылга өртээ база күрүне өртээ—ийи аңгы өртек турар. А арендатор кижи тарааны азы мал төлүн арттыр апкан болза, совхозу-биле кандыг өртек ёзугаар санажыр апаарыл? Ол артык продукцияны канчаарыл? Керээге айтып алыр бир кол үүл ол. База бир будалчак үүл бар: арендатор кижи керээзинге продукцияны алырын планнап алыр, а хүлээлге деп чүве турбас. Үүге дизе, бо таварылгада совхозу малчынның планынче эвес, а хүлээлгезиче көөр, ол ёзугаар саناш дээр. Эң ылаңгыя ог-бүле керээзи-биле ажылдап турарларга мындыг үүл бо-ла таваржыр.

Арендаторлар дээрге совхозтуң улузу-дур. А оларга дузалаар бе? Ыяап-ла дузалаар. Бисте чамдык ажыл-агыйлар, чижээ, малчын азы механизатор, чоланчы арендаже кирген болганда, хамык эт-херекселиниң бодуң бил, бодуң кылыш, септеп ал дээр-дир. Ол шын эвес. Бистиң сорулгавыс — арендаже шупту кирер. Ынчап баарда, чижээ, МТМ септээр техника чок канчаарыл, орулганы кайыын киирип алыр ужурлугул? А совхоз арендатор чоланчыларны база механизаторларны боттарыңар-ла техникаңарны харыылаңар дээрдир. Ынчангаш арендаже совхозтуң бүгү адырлары киргенде, ажылдаарынга эптиг.

Быжыга берген арендаторлар агроүлетпүр банкызынга боттары агар саныныг турарга, ажылдаарынга дыка-ла таарымчалыг болур. Бо таварылгада олар, амгы «Хадында» хаван ажаакчызы арендатор ышкаш эвес, совхозтан ийи холдап «өршээл дилеп» турбас, херек акшаны үндүрүп алыр, хереглээн үүлдерин боттары-ла садып алыр.

Арендатор кижи бодунуң күжүн база хынзмчалыг санап, хуваап алганы дээре. Эрткен күзүн «Сукпакта» картофель тарып өстүрер арендатор шолдуң бок үнүжүн тура соп, арыглаар күш четпейн, редакцияга кээп, аңаа дузалажыр улус херек деп чарлаар ужурга таварышты. Ол ышкаш дыка хөй арендаторлар, чижээ, сиген тарып өстүргеннер, мал чеми белеткээр үе чедип келгенде, ону үүгле боттары кезип, бөлер бис дээш, күш четтикпейн баар, ынчангаш совхозунда-даа, боттарындадаа орулганы чедир албас таварылгалар эң ылаңгыя Бай-Тайга районнуң арендаторларынга турган.

Көдээ ажыл-агыйга арендаторлар чоону чемгерип шыдаар бе? Ол дээрге бүдүрүлгениң бир ажыктыг хевирн. Ооң-биле кады кооперативтер, дузалал ажыл-агый база улуг рольдуг. Бо ажыктыг аргаже кижи бүрүзү-ле шилчий бербес, аңаа билиг херек. Үүл ол? Арендаже киргенде, ол кижи бухгалтер, экономист, а чер ажылдыг болза, механизатор, чоланчы, агроном, инженер болур, малчын кижи бо аргаже киргенде, зоотехник, мал эмчизи мергежилдериң оода эге чадазын ыяап-ла билген турар ужурлуг. Ынчангаш негелде улуг. Арендатор дээрге, бир талазында, шенекчи-дир. Хөй эттти, дүктү, сүттү, тарааны алыр дээш ол хөй шенелделерни кылыр ужурлуг.

Аренда—ийи талалыг ажыл. Керээ чарган соонда, оларның кайы-бирээзи негелделерин күүсетпес болза, совхоздаа, арендатор-даа каражадаар.

Экономиканы башкарарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң депшилгелиг аргаларын мал, чер ажылынга, тудутга-даа канчаар ажыглаарының дугайында парлаттынган материалдар тыва дылда үүгле ийи-чаңгыс бар. Ол чорук эң ылаңгыя малчыннарның арендаже киреринге улуг шаптыктыг боол турар. А бо чылда ындыг литератураны тыва дылга бижиир база очулдурар талазы-биле чамдык хемчегларни Агроүлетпүр эвилели база «Шын» солуннуң агроүлетпүр килдизи-даа алыр. Эң ылаңгыя арендаже баштай кирген ажыл-агыйывыс—«Тиилелге» совхозтуң дуржулгазының дугайында дептержигештн тыва дылга үндүрер деп турар. Ол болза, малчыннарга, механизаторларга база чоланчыларга өөредилге ному болур ужурлуг.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ДҮРГЕДЕДИКЧИЗИ

Бистиң чаа парламентивисте үүгле «шуугаазын-на» көвүдеп турар деп санап турар кижилерниң бары элдептиг. Ол дээрге политиктиг кызыы чорук, азы угаан-сарыылдыг чорукту өжегээр дорамчылап турары-дыр. Дээди Совет дээрге, эде тургустунуушкуннуң аажок дүргедедикчизи дээрзин чон-даа көрүп турар ышкажыл.

Парламентиниң үшкү сессиязы — эрге-хоойлулуг күрүпеже, гуманныг, демократтыг социализмче шилчишкиниң база бир үе-чадазы.

Чурттуң ажыл, амыдыралынга эң эргежок чугула хоойлулар төлевилелдерин чугаалажып көөрү кол үүл эвес. Ол ажылды шагда-ла кылып келген. Чаартылгалар үезинде политиктиг айтырыглар эвээш эвес тывылган. Оларны соңгаарладыр арга чок. Маңаа хамыктын мурнунда идея дугайында чугаалаар апаар, Бүгү делегейге улуг сонуургал-биле хүлээп алдынган ССРЭ-ге президент эрге-чагыргазының албанын тургузар дугайында идеяның дугайын чугаалаар апаар.

Бо дидим бодал, ону удуртукчулар чугаалаваан, а СЭКП ТК-ның февраль (1990 ч.) Пленумунуң ораңчок мурнунда бөдүүн кижилер чугаалап турган, ол партияның XXVIII съездизинге Төп Комитеттиң Платформазында коску одуруглар ыылдыр кирген. А хоойлулар ажылдап кылыкчыларынга хамаарыштыр алыр болза, оларның чамдыктары шагда-ла президент эрге-чагыргазын киирер дугайында кызыдып турганнар, ылаңгыя девискээрлер аразының бөлүктери ынчаар албадап турган. Ол үүл — политиктиг өткүт угаан бе? Ол бөлүктериниң удуртукчулары угаан-медерел-даа талазы-биле, болуушкуннарның канчап баарын өттүр билир-даа талазы-биле шыырак-даа болза, олар президент албан-дужаал айтырыынга боттарының мурнуку политиктиг эрге-ажыын хараан турганнар боор. Ол кандыг-даа болза, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң кежигүннери үүген саналга хамаарыштыр боттарының туружун тодарадыры чугула апарган. Ону аңгы-аңгы хүлээп алгылаан, чон-даа аңгы-аңгы саналдаан, ынчалза-даа маргылдаалар үезинде хөй кезии ССРЭ-ниң улус депутаттарының эвлечет чок Съездизин чыыр дугайында айтырыгны бо сессияга чугаалажып көөрү чугула деп саналдааннар, бистиң чуртка президент турар бе азы турбас бе дээр дугайында айтырыгны чүге ол шиитпирлээр.

Бо айтырыгны чугаалажып турар үеде сессияның ажылынга хамаарыштыр чаңгыс үүлдүң — М. С. Горбачевтүң эвлеп алган туружунуң дугайында сагындырза артык эвес. Дискуссия үезинде депутаттарның бирээзи биске эрелеп башкарылганын президент хевирин тургузар дугайында идеяга чигзинип, ол «аппараттың оюннары» эвес бе деп саналдап турда. Дээди Советтиң Даргазы аңаа изиг-изиг харыылай каггылапкан. Ол бо дээрге амыдыралдың негелдези-дир, байдал чуртта ынчаар тургустунган, президентиниң албан-дужаалы аңаа хууда эвес, а күрүнеге эргежок чугула, байдал улам чидигленип турар үеде күрүне чурттаар арга чок апарган дээрзин чугаалай каапкан.

Бо үүткүлдүг чорук дээрге—тургустунган политиктиг байдалга Ленинниң дораан харыылай кааптарының мергежилин шиңгээдип алганының үлегери эвес бе? «Амгы үеге» хамаарыштыр Ленинниң изиг кыйгырыын сактып келгилиңер: Бөгүн эрте-дир, а даарта орай болур. Президент дугайында айтырыгны чугаалажып турар үеде дыка хөй депутаттар бо айтырыгны дарый шиитпирлээриниң эргежок чугулазының дугайында саналды деткээннер.

Санал-онал солчуушкуннарының үезинде Латвиядан хөйе билдингир апарган депутат В. И. Алксниститң болгаш Киргизиядан депутат Г. А. Комаровтуң «Союз» деп депутат бөлүүн тургузар бис деп медеглээнин чурттуң хөй-шиитизи эскет чокка арттырып кагбаан. Ол бөлүктүң политиктиг сорулгаларынга үүгле байыр чедирип болур. Оларның бирээзи болза федеративтиг тургузугну болгаш ССРЭ-ниң күрүне тургузуунуң бүрүн-бүдүн чоруун камгалап арттырары, сепаратизмге, национализмге болгаш шовинизмге удурланыышкынны кылыры деп санап турар.

Ам парламентиде боттарының политиктиг сорулгаларының болгаш эрге-ажыктарының талазы-биле үш каттыжыышкын тодараттының келген: «аграржылар», «девискээр дээш туржуп турарлар», «эвилел дээш туржуп турарлар». «Эвилелчилер» бүгү парламент бөлүктери-биле калбак болгаш боттуг кады ажылдажылганы кылырынга белен бис деп бүзүрелдиг медеглээннер. Ынчаарга каттыжып алырынга херектиг бүгү үүлдер херек кырында бар. Чуртта тургустунуп келген байдал бүгү күштерни, ооң иштинде депутаттарның күзел-маргылдаа кыптыгыышкынын-даа каттыштырарын негеп турар.

Сессия бүрүзү депутаттардан кичээнгейлиг болурун негээр. Ынчаарга амгы сессия депутаттарның кончуг кичээнгейлиг болурун негеп турар. Чүге дээрге оларны хүлээп албас болза эде тургустунуушкун бурунгаарлап ыыдавас кончуг чугула болгаш үндезин хоойлулар төлевилелдерин бо сессияда хүлээп ап эгелээн. А оларның эге бажында ССРЭ-де өнчү болгаш чер дугайында хоойлуларның төлевилелдери болур. Ук төлевилелдерге хамаарыштыр сайгарылгаларның болгаш санал-онал солчулгаларының кандыг бооп турганы билдингир. Ол дугайында чамдык үүлдерни чугаалап болур.

Чурттуң амыыралы берге бооп турар бо үеде депутаттар эрге-чагырганың күүсекчи органнарынга дузалаар дээн изиг күзелин илередип турар. Моон мурнунда кайыдаа хоойлу төлевилелиниге хамаарыштыр чамдык депутаттар кайы хире чидиг болгаш шаптырыглыг айтырыгларны салып турган ийик. А бо удаада ындыг чоруктарның шеглеп эгелээни черле билдинин турар. Чижээ, өнчү дугайында хоойлу төлевилелиниге хөй айтырыг тургустунмаан. Ол айтырыг талазы-биле илеткелди ханы билиглиг болгаш маргылдаа кылырынга арга-дуржулгалыг Л. И. Абалкин кылганындан ындыг бооп чадавас. Ынчалза-даа хоойлу доктаадын үндүрер болгаш күүсекчи органнарның алыс сорулгазы чаңгыс дээрзин депутаттар эки билип турар. Ол үүл дээрге ажыл-хереги экижидери, чаартылгаларны бурунгаарладыры. Ажыл-агыйны башкарын чорударын болгаш эргелеп башкарылганы чаартып турбас болза чедишкиннери, эки амыдыралды канчап чедип алырыл? Социализм хөгжүлдезин шапкынылыбиле бурунгаарладыр дээш хоойлуларны чаартып, амгы үениң негелделериге дүүштүрүп турар болгай.

Өнчү дугайында хоойлу төлевилели сайгартынган. Өскерилгелерни болгаш немелделерни киирген соонда, ооң хүлээттинин алдынарынга чигзиниг турбас. Күрүне өнчүзүн үндезини-биле чаартыры, чайгылыш чок демократчыдары боттуг айтырыг апарган.

(СЭТА).

МАЛ-МАГАННЫГ ТУДУГЖУЛАР БИС

Районнуң тудуг угланыышкынныг албан черлериниң аразында күш-ажылчы үүгээр көргүзүгленивис дээш, СЭКП Тес-Хем райкомунуң, улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң база ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алдывыс. Эрткен 1989 ажыл-агый чылын мынчаар доостувус. Каш сан-чурагайдан адап көрейн. Номчукчуларга чалгаарангыг болур чадап чок, ынчалзажок ол саннар ажылывыстың, планныг онаалдаларывыстың «көрүнчүү» дизе, частырыг болбас. Чыл дургузунда бүгү тудуг-монтаж ажылдарын 1 миллион 854 мун рубль түңге кылып чорудар турган, херек кырында ону 2 миллион 46 мун рубль кылдыр боттандырдывыс. Ооң иштинде боттарывыстың күжүвүс-биле кылыр ужурлуг ажылдарывыс 139 мун рубльге база ажыр күүсеттинген.

Акша акшазында-ла ийнен. Тудугжу кижиниң ажыл-ижиниң эки, багайын база бир үнелээр үүл — ажыглалга киирген, киирбээн шөлү болгай. Эрткен чылын 2 мун 904 дөрбелчин метр чурттаалга тудуун ажыглалга киирер турган, 3 мун 441 дөрбелчин метрни киирдивис. «Бөдүүн дыл-биле» чугаалаарга, ол чартык чүс аал ишти чурттаар 25 бажың-дыр. Немей чугаалап каар ужуруг чүве чүл дээрге, ол бажыңнарывысты көдээ черге таарыштыр мал-маган тударынга дузалал тудугларын база кады холдан үндүрүп турар бис. Бир эвес чагыкчы кижи киирип келир чүве болза, чунар-бажың дээш ооң хереглээн тудуг-суурун база немей кылыры бистиң хүлээлгевис.

Ажыглалга чаа киирген болгаш тудуп, тургузуп турарывыс чугула ужур-дузалыг объектилерге база доктаар бодап тур мен: Берт-Даг суурда 140 орунну уруглар садын удавас ажыглалга киирер бис. Район төвү Самагалдай суурнуң амыдыралынга бир онзагай болур үүл — ажыглалга киирер тудуг чүл дизе, ол районнуң Культура бажыңы-биле кожа чаа спорт залы-дыр. Ортумак школада дээрден башка биске спорт залы мурнунда турбаан. Ооң кадында бичежек спорт залын колдуунда гимнастика залы дижиривис билдингир. А бистиң бо тудуп турарывыс зал улуг, делгем, чырык болур. Аңаа баскетболдуң, хол бөмбүүнүң, гимнастиканың, хүрештиң дээш спортчу хөй хевирлерге белеткел, маргылдаа эрттирип болур дээрзин айтып каарга-ла четчир. Бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыска он ийиги беш чылдың сөөлгү чылында ол төлептиг белээвис болуру чугаажок. Ооң-биле чергелештир Шуурмакка ыяштан тудуг кезектери (соңга, эжик, шала ыяжы, рейка) бүдүрүп үндүрер септелге-механика мастерскаялыг, ол ыяш кургадыр черлиг бааза бүдүрүлгениң тудуун эрткен чылын эгелеп каан бис. Бажыңга хереглээр үүрмек кезектерни моон соңгаар өскелерден сурагланын турбас апаар бис.

Республиканың кайы-даа районнарында, хоорай, суурларында ышкаш бажың айтырыы бисте нарын байдалда туруп турар. Бо херекти чогумчалыг шиитпирлээринге бистиң тудугжу бригадаларывыстың үлүү улуг дээрзин демдеглээр апаар. Олардан эң эки түңнелди «Таңды сыны» совхозтуң төвү Ү-Шынаа суурга — 2, Берт-Даг —1, район төвүнге база бир ийи аал ишти чурттаар бажыңнарны туткаш, ажыглалга киирген хоочу тудугжу Сырат Чолаачының бригадазы шылгараан. Чарыштың дараазында черлеринде Эрес Түменнин, Владимир Монгалдың, Халбын Монгуштун удуртканы бригадалары чоруп, 6 аал чурттаар 3-3 бажыңнарының дүлгүүрлерин эзлеринге хүлээдип берген.

Ажыл-иживисте бүгү-ле үүлдү дең-дески эки дээр болза, амыдыралга дүүшпес апаар. Бир чамдык объектилерни ой-шаанда ажыглалга киирип шыдавайн баар-дыр бис. Ооң бирээзи—Берт-Даг суурда ясли-сад ол. Бистиң «буруувус-биле» хөй чаштар оглеринде олуруп турарындан нелериниң бир чамдыызының шуут ажылдаар харыы чок болуп турар. Тудуг материалындан кончуг аскап турар бис. Ынчангаш бискедаа, ол-даа улуска күзенчир эвес ындыг таварылгалар туруп кээр. Демги ясли-садты ажыглалга киирериниге цемент чедишпээни шаптыктаан.

База бүдүрүлге баазавыс, конторавыс суур кыдыында турар. Бир эвес чоок чурттаваан турар болзуңза, дүүштүң кыска шак-үезин сеңээ четчир деп ужур-даа чок. Эрги конторавыс турган бажыңны эде-хере дерип тур бис. Аңаа изиг шайлыг, аъшчемнит столованың туруптарынга чедир санныг хонук арты. Боттарывыстың ажылчыннарывыстың ажылдаарынга таарымчалыг байдал ооң-биле тургустунар. Өртектүнези хөлчок чиик болур. Далган аймаандан (макарон кылыглары, хлеб) өскези бистиң болур: эзт, сүт, картофель, ногаа. Тудуп турарывыс дузалал ажыл-агыйывыс бодунуң адын борта ылап бадыткап дузалаары албан.

Амдыызында саар 6 инектиг, 30 ажыг хаванныг, картофель олуртур кара хөрзүүнүг 3 гектар черлиг бис. Ногаа-биле база боттарывыс будун чыл дургузунда хаптыртына бээр аргалыг апаарывыстың бир магадылалы бар. Х. Чургүй-оол аттыг совхозтан Ужарлыгда эрги мал хүлээп алыр төп одалга системалыг черин садын алдывыс. Ында кажаа-хораа, ирилди, кол-ла үүл—демир хоорзалар дамчыштыр келир чылыг суг бар-дыр. Ол мал хүлээп алыр черниң баазазынга кыры дуглаглыг теплица кыска хуусаада туттына бээр. Амдыызында 240 дөрбелчин метр шөлге. Херек болза ооңдаа улгаттырып ап болур бис. Тудуг материалы бодувуста-дыр, коллектив кежигүннериниң борта соңуургалы бедик бээрзи амдыгааштан иле. Бо бүгү күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам бедидериниге дөгүм болур ужурлуг. Эрткен 1989 чылда бистиң АКМК-да күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 7,4 хууга бедээн. Ол мурнуку 1988 чылга көөрде, 2,3 хуу улуг. Ооң уламындан ажылчын кижиниң ажылдан алыр шалыңы өскен. Ол ам бир айда ортумаа-биле 377 рубльге дең бооп турар.

Шак ынчаар коллектив кежигүннериниң ажыл-ижин, амыдырал-чуртталга айтырыгларын бир денге көрүп турган, эвээш-биче чедип алган чедишкиннериви-стин улам быжыглаар бис.

Очур-оол ШИМИТ-ООЛ.

ЫРЫ АМЫДЫРАЛДАН УЖУКТАЛЫР

Тыванын улустуң ырларының күүседикчилериниң Декей-оо аттыг республика байырлалын РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артистери Кара-кыс Мунзук биле Николай Өлзей-оол байыр чедирип ажыткаш, бурунгу тыва ырларны күүсеткен. Профоблчөвүлелдиң спортчу клувунуң боттывынгыр артистери «Дөгө-Баары» деп ыры-биле байырлалды эгелээр аас-кежиктиг болган. Юрий Потапов удурткан ИХМ-ниң ыры ансамблиниң «Дагын катап дарлатпас бис» деп ырның күүселдезин мактавас аргажок. Сергей Сокольников «Бай-ла Тайгам» болгаш улустуң кожаңнарын тыва дылга кымга-даа дөмейлешпес, бир янзы ырлаан. Кызылдың төлээзи Татьяна Доржу «Бай-ла Хемчиимни» база тергиин эки күүсеткеш, көрүкчүлериниң сеткилин өөрткен. Тыва улустуң хөгжүм херекселдери-биле атсураа республикада дыргын барган Бай-Тайганың боттывынгыр артистери бо удаада көрүкчүлерни база уран талантызы-биле магадаткан. Хөгжүм херекселдери-биле үдеткен бай-тайгажылар бурунгу тыва улустуң «Ала караан дешкен болза» деп ырызын, Галина Комбу «Чашпы-Хемни», Чечек Монгуш биле Юрий Кыргыс «Эжим сени» деп ырларны бедик деңнелге ырлап күүсеткен. Таңды туржук, республикада сураглыг ыраажы Оюн Болдукпан «Межегей» деп ырыны бадырыптарга, мунгак кижи ыглапкы дег болган. «Коңгургай» ансамбли «Декей-оону» аа-шуулаптарга, кижиниң катап-катап дыңнап оруксаазы келир. Сценага Кызыл районнуң ыры ансамбли «Коңгургайны» акопелла ёзугаар (үделге чокка) ырлаптарга, дыннаксанчыг-ла чорду. Бот-тывынгыр уран үүлдүң хоочуну, Тыванын сураглыг ыраажыларының бирээзи Опал Шулуу «Чараш карам» деп ырызын Радомир Монгушка лимби-биле үдеткеш ырлаптарга, адыш часкаашкынары залга диңмиттелип турду. Бии-Хемден Мира Ондар, Людмила Малахова, Ольга Карпова үш үнге тыва улустуң «Дагын катап дарлатпас бис» деп ырызын, уруглар садигинин кижизидикчи башкызы Людмила Салчак «Агитаторну» база тергиин эки күүсеткен. Каа-Хемден Мөнгүн-оол Дамбаштай барык-ла сопрано үн-биле «База катап көрбес мен бе?», Наталья Шойгу «Кадарчы»

ЧУРУКТА: бот-тывынгыр уран үүлдүң хоочуну Болдукпан Оюн ырлап тур.

(Төнчүзү 4-кү арында).

ПЛАННАРЫН АЖЫРГАН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Хоруг-Даг кооперативиниң Дөң-Терек сүт-бараан фермазының коллективи эрткен чылын эки ажылдап, сүттү бүдүрер болгаш күрүнеге садар планнарын ажыр боттандырган.

Ложка Ховалыг тус чер уксаалыг инек бүрүзүнденне 2381 литр сүттү саап, районнуң саанчылар аразында чарыжынга ийиги черни алган. Күш-ажылдың хоочуну Севилбаа Ховалыг чыл түңнели-биле Москваже аянчорук ылып баар халас путёвка-биле шаңнаткан.

— Хүнде бир инекке онааштыр ортумаа-биле 7 литр сүттү саап ап турар. Инектиң суду — дылында болгай. Чемгерилгезинче кол кичээнгейни салып турарывыстан деңгилдезі шыырак —деп, кооперативтиң даргазы Попов Монгуш чугаалады.

Шынап-ла, аңаа барган кижи кажаалар иштиниң чылыын, чырыын, ажаалда-хайгааралды экижиткенин дораан эскерер.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр.).

КОСМОНАВТЫЛАР ЭЭП КЕЛГЕН

«Мир» эртем-шинчилел комплекизинге боттандырып чорудар ажылдарының программазын долузу-биле боттандырган, космонавтылар Александр Викторенко биле Александр Серебров 1990 чылдың февраль 19-та Москваныы-биле 7 шак 36 минута турда Черде ээп чедип келгеннер.

«Союз ТМ-8» космос кораблиниң Черже дужүп бадар аппарады Аркалык хоорайның соңгу-төөн талазынга кээп хонупкан. Космонавтыларның кадыының байдалы эки.

(СЭТА).

СӨӨЛГҮ ШАКТА

● **ГАВАНА.** Чурттуң найысылалынга Кубаның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң ээлчет чок пленуму болуп эрткен. Пленумнуң киржикчилериниге Политбюронуң ээлээн хөй айтырыглар талазы-биле кылган анализиниң түңнелдерин таныштырган.

Республиканың политиктиг, экономиктиг болгаш социал амыдыралынга болдунган чамдык частырыглар-ны эдип база моон соңгааргы сорулгаларкы тодарадып алырының дугайында Политбюронуң киирип келген саналдарын Пленумга чугаалашкан.

1991 чылдың бирги чартыында партияның дөртү съездизин чыылдырар деп шиитпирни пленумдан хүлээп алган.

● **ПРАГА.** Чехословакияның Коммунистиг партиязының болуп эрткен пленумунга партияда болгаш чуртта тургустунуп келген политиктиг байдалды чугаалашкан. Ук партияның даргазы Л. Адамец аңаа илеткел кылган.

Сөөлгү үеде бүдүрүлгелерден болгаш албан организация черлериниңден үүгле компартия кежигүнү бооп турар дээш хөй-хөй кижилерни үндүрүп эгелээн. Бедик мергежилдиг кижилерни массалыы-биле ажылдан үндүрүп турары чурттуң экономиказынга багай салдарны чедирип турар.

(СЭТА).

ТЫВА АССР: Кызыл хоорайның Первомай № 4 соңгулда округундан депутатка кандидаттар

Таныштырып тур бис

Тамара Чаш-ооловна НОРБУ

Тамара Чаш-ооловна Норбу 1921 чылда Улуг-Хем районнуң Эйлиг-Хемге төрүттүнген. дээди эртемниг, СЭКП кежигүнү, өг-бүлелиг, үш уруглуг.

1939 чылда Горно-Алтайскиниң көдээ ажыл-агый техникумун доскаш, 1947 чылга чедир бодунуң тускай эртемниң аайы-биле Таңды, Чаа-Хөл, Тес-Хем районнарга болгаш Кызыл хоорайга ажылдап чораан.

1947—1949 чылдарда СЭКП Тере-Хөл райкомунуң килдис эргелекчизинге, 1950—1952 чылдарда СЭКП Тыва обкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизинге, 1952—1956 чылдарда «Шын» солунунуң килдис эргелекчизинге, СЭКП Кызыл хооркомунуң килдис эргелекчизиниң оралакчызынга, профэвилел обкомунуң даргазынга, СЭКП Кызыл райкомунуң секретарынга ажылдап чораан.

1956—1960 чылдарда Красноярскиде партияның дээди школазының дыңнакчызы турган. 1959 чылдан 1982 чылга чедир профессионалдар эвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң даргазынга соңгуттуруп келген.

1982—1985 чылдарда Бүгү-россияның төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар нинтилелиниң Тывада салбырының харыысалгалыг секретары, 1985—1988 чылдарда Тываның чурт-шинчилел музейниң директору турган.

1987 чылда Тываның дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының республика чөвүлелиниң даргазынга соңгуткаш, хөй-нинти шутуму-биле ында амдыгаа чедир ажылдап турар.

1961—1982 чылдарда СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүнүнге, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң I—V чыыжының депутадынга, 1961 чылдан 1982 чыл чедир ВЦСПС-тиң кежигүнүүн кандидадынга, ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелиниң XIII—XVI съездилериниң делегадынга соңгуттуруп чораан.

Күш-ажылдың Кызыл Тук, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер-биле болгаш 5 медаль-биле шаңнаткан.

Тываның дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының республика чөвүлелиниң пленумундан депшиттирген.

• • • • • •

Чуртта калбарган эде тургустунуушкунну бүгү талалыг деткип турар мен. Ол социалистиг уг-шигни кажан-даа чидирбес ужурлуг. Эде тургустунуушкунну ажыглап, аңаа чагдынып алгаш, янзы-бүрү шимчээшкиннер, бөлүктер чуртта байдалды баксыдып, эде тургустунуушкуннуң хөрээнге шаптыктап турар. Ындыг чоруктар-биле демиселди чорударынга, чуртта, республикада байдалды чогумчалыг болдурарынга үлүүмнү киирип, бактаан кирип турарым хоочуннар шимчээшкинин олче киириштирери дээш туржур мен. Националдар аразында эп-найыралдыг, билчишкиниг болуру дээш мурнундагызы деп быжыг туруштуг демисежир мен.

Кайда-даа бойдус камгалалының айтырыы эң чидиг бооп илереп турар. Бо талазы-биле бодум хуумда Улуг-Хемниң арыы, оон суунуң сыыгап, эвээжевезиниң талазы-биле айтырыгларже кичээнгейни угландырарын шиитпирлээн мен. Бо сөөлгү ийи-үш чылдарда Улуг-Хемниң суу оон мурнундагы кайы-даа чылдарыындан оранчок сыыгап, ол дээш кыйгы салырын негеп келген. Бир эвес бо олчаан артар болза, Улуг-Хем суу, хөөрем чок, аттыг кижи сүзүп, кештирип турар апаар. Ынчангаш хем баштарындан, суг уннарының чоогундан арга-ыяш кезерин хорун, ыяш белеткелин арга-ыяш болгаш бойдус камгалал оранныры-биле ылап дугуржулгалыг, хаңыдыышкын чок чорудары онза чугула апарган. Ол ышкаш ыяш белеткелиниң хемчээлин кызырып, ужурган ыяш бүрүзүн долу, ажыктыг ажыглаары дээш, оон мурнундагызы дег кам чок чорукту болдурбазы дээш бүгү хемчеглерни ап, шыңгыы контрольду тургузары чугула. Бо айтырыгже кичээнгейни улгаттырып, хөй-нинтини ынаар эвилелдээринче сагыш салыр мен. Ооң-биле чергелештир Кызыл хоорайда чылдан чылче соңгаарлаттынып, чедир туттунмайн турар суг арыглал тудугларын дүргедедиринче кичээнгейни күштелдирери дээш боттуг үлүүмү киирерин кызыдар мен.

Шагаан-Арыг чоогунда цемент заводунуң тудуунга хамаарыштыр алыр болза, Тывага цемент заводу эргежок чугула херек. Ынчалзажок ооң экологтуг байдалга салдары, амгы тудуп турар черинге тааржыр, таарышпазының дугайында айтырыг кончуг чидиг тургустунуп турар. Аңаа кымдан-даа хамаарылга чок, билдилиг экспертизаны эрттирери ол талазы-биле көдүүлген маргылдааны шиитпирлээр ужурлуг. Ынчангаш эртемге үндезиленген чогуур деңнелдиг экспертизаны чорудары дээш туржур мен.

Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга бүрүткеттирген округумнуң кандыг байдалдаазын билир мен. Ол дээрге Кызылдың чаагайжыдылга, амыдыралдың таарымчалыг байдалдары тургустунмаан эрги кезээ. Ынчангаш ол девискээрниң чурттакчыларының, ында бүдүүлгелериниң эрге-ажыынга дүгжүп турар хемчеглерни боттандырарының талазы-биле саналдарны киирип, шиитпирлээрин чедип алыры дээш кызыдар мен. Кудумчуларның чаагайжыдылгазы, төп одаганы ажыглаарының айтырыглары аңаа онза чугула. Уруглар ойнаар черлер, культура хандырылгазының тудуглары аңаа хереглеттинип турар.

Республиканың чылгы ажылының уксаажыдылга албан чери ында бар. Ооң айтырыглары мынчага дээр чүгле ооң бодунуң херээ. сагыысыралы кылдыр көрдүүп келген. Төлевилел ёзугаар көрдүнген иподромну тудары, аътты ажыл-агыйга, спортка, туризмге ажыглаарының айтырыгларын шиитпирлээринге киржип, аът-чылгы ажылы жилерни сонуургадып, о... га бараан бооп турар кылдыр кичээнгей салырынче хөй-нинтини оттурары чугула бооп турар. Хайгаарал чок арткан уруглар албан черинге дуза кадып, аңаа хөй-нинти организацияларының, чижээ, хоочуннар чөвүлелиниң шефтээшкинин чедип алыр мен.

Кызыл хоорайда чурттал-га айтырыын шиитпирлээринге улуг салдарлыг аныяктарның «Спутник» чурттал-га комплекизиниң айтырыгларын шиитпирлээринге болдунар шаа-биле үлүүмну киирер мен.

Назылап-кыраан, чурттуң хөгжүлдезинге боттарының үлүүн киирип келген кижилер дугайында сагыш салыышкын өскен. Пенсиялар дугайында чаа хоойлуну хүлээп алыр деп турары ол дугайын база катап херечилеп турар. Хоочуннар шимчээшкининде киржип, кырганнарның амыдыралчурттал-гаарын, эрге-ажыын билир кижи болгаш, Кызылга хайгаарал чок арткан хоочуннарга амыдыралдың, садыг, эмчи хандырылгазының бүгү хевирлери көрдүнген база бир бажыңны тудары дээш туржур мен. Ол ышкаш хоочуннарның аныяктар кижизидилгезинге киржилгези, боттарының үлегер-чижээн, арга-дуржулгазын оларга идепкейлиг дамчыдары дээш хемчеглерни боттандырарынга үлүүмну киирер мен.

Бистиң кандидаттарывыс

ТЫНЫМ АП КӨРҮҢЕР, ЭМЧИ!

Аныяк кезер эмчи Борис Түлүшович Күржеп Тес-Хемниң эң-не ырак дээн булуңу О. Шынаага чалалгага баргаш, бергедеп божуза-даа, аас-кежиктиг болган иениң караан чырыдып кааш, орайдүне чаа-ла чаныып келгени ол. Өгнүң херээжен ээзи Раиса Дамбаевна районуң хереглекчилер иинтилелинде бараан килдизиниң эргелекчизи кижи болгаш бо хүн база балдыр сыкпаан. Кожазы суурга магазин санап хүнээн. Дөрт харлыг кызы Ленажыктың бодунуң «ажыл-хожулу» база бар. Садикке могап-шылааның безин уттуп, хүнзедир ойнап, маңнап хүнээр. Өөнге кээп, орунга чыдыпкаш, ава-ачазының эргелелинге кирип, кезек чассып чыда, ам-на харын тамчыктыг үйгузун удуй бээр. Бажың ишти изиг болганындан, эмчи пижамазын кедипкен. Сакпыңга сугну өйлей куткаш, кезек буузаны изиг суугу кырынга тип кааш, агартыр сүттээн сарыг шайын аартай берген. Аяк долу эвес шай орту безин киргелекте, даштын хар кыйыраан соонда, кухня соңгазын кижи дыңзыг соктаан. Девидээн, далашкан үн:

— Эмчи, эмчи, чаа Шуурмактан иштинде, боскунда ийи-үш балыглыг херээжен кижи эккелди. Үзе-ле тынныг кижи чүве-дир, хөй хан база чидирген. Чүгле силериниң дузаңар херек!

— Чүгле... Шынында өске кандыг-даа аарыг кижи болза, дежурный эмчиниң ында сестраларның хайгааралының адаанга тура канчалчооп-даа турган, даң атсын аптар. А мындыг таварылгада, чүгле кезер эмчиниң киржилгези эргежок чугула. Доп-дораан, хензиг-даа соңгаарладыышкын турбас ужурлуг. Баштай эпчок дыңналыр-даа бол, бижек балыын чүгле бижек шыдаар. Чепсекке удур чепсек. Бижек боорда, хирургтуң буяныг «чылыг» бижээ. Аныяк ада иешкилерни эде шуглай тыртып кааш, божуу-далаш кеттинипкеш, караңгыже, өлүмден амыдыралды адырып алыр дээш, демиселче шимеш дээн. Ооң кандыг түңнелдиг доостурун ам кым-даа, эмчи боду безин чугаалап, аазап шыдавас. Ол бо аът кулаа көзүлбес дүн дег караңгы, дүмбей, мунган Шуурмак суурдан ында ыяш пунктузунуң автомашиназыбиле балыг кижини чедирип эккелген төрелдери эмчини ыы-сыысы-биле уткуп алгаш, угбазының, дүнмазының, авазының тынын алырын чаныып дилеп эгелээннер. Эмчи оон хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылырын аазаан, кылган-даа...

Эге баштай сестразының долдура каапкан аарыгның төөгүзү-биле чүгүртү таныышкан. 42 харлыг хамааты А. Монгушту кожазы орус херээжен кижи ашаанга хүнээш, аар кемдээшкинни чедирген болган. Баштай «кижи болуру берге кижи-дир» деп түңнелге келген. Бир-ле дугаарында, идегелдиг ассистент херек. Ол сорулга-биле РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи, дуржулгалыг акушер-гинеколог Зинаида Анай-ооловна Кууларны орунундан барып тургускан. Сестразынга Кызылга интернатурага өөренип турган, бодунуң белен эвес мергежилинге ижиктирип, өөредип чораан сургуулу, поокта чаа медицина училищезин дооскан Наталья Суван-ооларны «томуйлаан». Мындыг үеде бодунуң чоок билири дег идегелдиг кижи турбас. Ам арта бо хире нарын кезиишкинде. Үжелээ шак ынчаар ожуктуи үш даже дег болуп алгаш, кижи дээш, чурттал-га дээш шыңгыы демиселди чорутканнар. Кезиишкин барык үш шак иштинде уламчылаан. Боостаазы балыг ие кижи үгле иштинде тыныг. Угаан кайдал. Ханны шыдавыже куткан, төрелдери база «харам-нанмааннар». Кезер эмчиниң ачы-буянныг «алдын» холдары, дузалакчы эмчиниң бедик мергежили, аныяк эмчи сестразының кызымаа, чуткүлү база балыг кижиниң организминиң быжыы шупту биригип, каттышкаш, тиилеп үнген. Уруглары иезин, а ол өл-чаш, элээди ажы-төлүн база катап көөр, кужактаар аргалыг-дыр дээрзи аткан даң-биле кады чаа билдинген. Ол мырыңай чоокта эмчиден үндүр бижиткеш, чана берген болду. Өөрүшкү-маңнайлыг ие-биле ужурашпазымзадаа, ону аал-ораныынче, уругдарыынче эгидип берген база бир чаа амыдыралды аңаа шаңнаан эмчизиниң, эмнелгезиниң коллективинге ол хөй-ле чылыг состерни сөглээш, чаагай күзээшкиннерни йөрээш барганын, эмнелге ажылдакчылары шупту соңнуг-мурнуг сөглеп турдулар.

Кезер эмчиниң «оң холу», сестра Наталья Бадыевна Суван-оол база бир аарыгның төөгүзү-биле мээң дилээм ёзугаар таныштырды. Белдир-Арыг суурда кооператив кежигүнү Маадыр-оол Оюн—хып дээн назын үези аныяк кижи. Үжеп хар безин ыракта четкелек. Бир эвес ооң бодунуң үе-чергези болур кезер эмчи Борис Түлүшович Күржеп хамаарышкан хүлээлгезинге, даанган ажылынга мынчаар мергеживээн турган болза, чажыргаш чоор, чалыы назын хыл, кес кырынга келген, үстүрүнүң айыылы ооң кырынга диргелип келген турган. Ийет, база-ла кес, чидиг бижек ону дөрт хана артынче, эмнелгеже эккеп каан. Нарын кезиишкин соонда, ол ам-даа эмнелгеде чытпышаан болду. Ынчалзажок кезер эмчи өөрүнүүр «шииткелди» аңаа бодунуң мурнундан үндүрүп каан: «Чурттаар, ажылдаар!».

Тес-Хем район эмнелгезиниң аныяк кезер эмчизи, төрүттүнгеш, үш он санны безин ажа базып четтикпээн хирезинде, хөй улуг-биче кижилериниң амы-тынын камгалап алырынга хүн бүрү төлептиг үлүүн, салыышкынын киирип чоруур эмчи Б. Т. Күржептиң дугайында эки состерни эмчилерден, ортумак медицина ажылдакчыларындан, салбырда эмнедип чыдар аарыг улустан хөй катап дыңнаар аргалыг болган мен. Үстүнде чүгле сөөлгү ийи чижекти кииргеним ол. Ындыг таварылгалар хаая эвес дээрзин барык үш хонук дургузунда ооң-биле ужуражып чадашкаш, бүзүрээн мен. Бир катап улус хүлээп ап турда бар дээрзин ылап бүзүреп көргеш, хүлээп алышкын шагы доостур чоокшулай орда, эмнелгениң улуг сестразы Валентина Дандар-биле кылаштажып келиривиске, бисти эмчивис эвес, а караңгы соңгалар «уткуп» алды. Улаштыр улуг эмчиже базып кирдим. Ынчан ооң ажылдан «эрте чоруй барганында» өске чылдагаан турганы улуг эмчи, РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи деп бедик аттың эдилекчизи Р. И. Калдар-оол чугаалап берди. Берт-Дагда бир кижиниң байдалы баксыраан, орта кезер эмчиниң киржилгези херек апарганыындан, ол бо үе-шакта ында турар кижи болган. Депутатка кандидат эмчиниң дугайында каксы чугаалап бээрин Роман Имажаповичиден дилээн мен.

— Көөр, ужуражыр болзунарза, хөлчок бөдүүн кижи боор. Даштындан эмчи, доктор кижи кылдыр сагындырбас. Бирде, эмин эрттир бөдүүн апаар. Ооң уламындан-на боор, хөлчок биче сеткилдиг. Ажыл дээнде могапшылаарын билбес. Аныяк кижи-ле болгаш шыдап чоруур чүве ыйнаан. Колдуула эмнелгеде — «чурттап» турар кижи ийин бо. Чамдык улус даалга бээрге кандыг ийик, ылаңгыя хөй-нинти аан, «бөө өг-оранын, алган кадайым, ажы-төлүм, амыр-дыжым» дээш хөй чылдагаан тывар. А Борис Түлүшович ындыг эвес. Дораан сегирип алыр, чажам дивес кылыр.

Болчаг шагы чеде бээрге, шалыпкын чедип, адап-сурааным эмчи-биле ужураштым. Эгезинде ооң амыдырал-чурттал-газын, аар-саар үүлдер дугайында чугаалаштывыс.

— Биеэги буузаларымны домей-ле чип шыдаваан-на болгай мен—деп, кижим мындыг. —Менээ уруум аваз-биле удуур бетинде, ааска өй буузалар тудуп каан болганнары ол. Демги кезиишкинден келген дораан отту чүшкүргеш, буузаларымны ооң кырынга сала тыртып кааш, солун улуг каралап, диванга орган кижи мен. Уйгуга алзыпканымны безин билбээн мен. Чүгле чаа сакпыңымны харын «быжырып», хөө кара кылдыр өрттедип алган болбазык мен бе.

Чаа-ла 29-таан аныяк кижи болгаш ындыг боор. Допчу намдары чаңгыс ама саазыпның чартынга чайлыг сыңа бээр болган, Тес-Хем-биле чер-девискээри ножаланчыпкан чыдар Таңдының Элегеске төрүттүнгеш, өскен. Совет Армияга албан, медицина институду соонда калган. Кызылга бир чыл интергатура эрттиргеш, ийи чыл бурунгаар доктаамал ажылдап, чурттаары-биле борта келген. Эрткен кыска үе иштинде ооң канчаар ажылдап, чуртта келгенин үстүнде тайылбырлаарын кызыттым. «Депутат апарза, чоңга ооңдаа эки, онзагай чүүң кылыры?». Бегүн ону бир дүвүредип турары айтырыг ол. Бо дугайында ооң бодалы кыска:

— Самагалдай 106 дугаар соңгулда округундан мээң-биле кады Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга республиканың харылзаа техниктиг-бүдүрүлге эргелелиниң начальниги Дүтержап Братович Чоксум база депшиттирген кижи. Кымның соңгулдаларга тиилелге чедип алырын үе көргүзе бээр, чүгле соңгукчулар шиитпирлээр. Мээң амгы сорулгам — удурланыкчымны канчап ажары эвес, а районнуң социал байдалын экижидеринче, ылаңгыя кижиде эң-не үнелиг үүл — ооң кадыкшылын быжыглаарынче, нинти кадык камгалалын улам хөгжүдеринче, бедик деңнелче көдүүрининче угланган программамны амыдыралга бүрүн боттандырары болур. Ол бүгү — депутат болур-болбазымзадаа, чоннуң амыдыралынга чугула херек. Чижээ, 1950 чылдарның эгезинде туттунган эрги чавыт бажың — район эмнелгезиниң кол корпузу болбушаан хевээр. Борта чаа эмнелге тударының, суурларда участок эмнелгелерин, медицина пунктуларын калбартырының айтырыгларын чугулалап көрүп турар мен. Кайы-даа черлер-биле бир дөмей, бисте бедик мергежилдиг эмчи кадрлар чедишпес. Ол дээрге бир дарый шиитпирлезе чогуур айтырыым. Хөрек өйген бодалдар-ла хөй. Соңгукчумга ону чедирер мен. Оларымның арга-сүмези база херек...

Бо удаада эмчи-биле чедир чугаалажып четтикпедивис. Салбырда аарыг улустуң бирээзиниң байдалы нарыыдаан...

Седип МОНГАЛ.

Сарыг-оол Шожут-оолович СААЯ

Сарыг-оол Шожут-оолович Саая 1937 чылда Мөңгүн-Тайга районнуң Каргыга төрүттүнген.

Мугур-Аксы школазынга 1947 чылда өөренип киргеш, ортумак школаны Бай-Тайга районнуң Тээли школазынга 1957 чылда дооскан. Ол-ла чылын Тээли ортумак школазынга очулдурукчу башкы, а 1958-59 чылдарда Тожу районнуң Ий ортумак школазынга чурулга болгаш черчеңге башкызы болуп ажылдап чораан.

1959 чылда Иркутскиниң уран чурулга училищезинге өөренип киргеш, ону чедишкинниг дооскаш, 1964-65 чылдарда Кызылдың аныяк көрүкчүлер театрынга, а 1965—1973 чылдарда Тываның чурулга-бүдүрүлге мастерскаязынга чурукчу болуп ажылдаан.

Бүгү-эвилелдиң, Бүгү-россияның болгаш республиканың чурулга делгелгелериниң киржикчизи Сарыг-оол Саая 1973 чылда ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү апарган болгаш Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин, чурулга мастерскаязының чөвүлелиниң кежигүнүнге хөй катап соңгудуп келген. Ол хууда делгелгелерни каш удаа организастаан. Ол өг-бүлиг, ажы-төлдүг, партия кежигүнү эвес.

Республиканың Чурукчулар эвилелиниң VII съезединге Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин даргазынга соңгуткаш, бөгүнге чедир ында ажылдап турар. Чогаадыкчы ажылы дээш «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан.

• • • • • •

Республиканың партия, совет органнары, чогаадыкчы интеллигенциязы, Тываның бүгү чону автономнуг республикаларның эрткен чылын Москвага болуп эрткен уран чурулга делгелгези-биле массалыг информация чепсектеринден таныышкан. Ол Москваның төп «Манеж» залынга болуп эрткен. Аңаа Тывадан чурукчуларнын, усшевер мастерлеринин — шупту 51 кижинин ажылдары делгеттинген. Москвачылар болгаш найысылалдын аалчылары үгле бистиң чуруккуларывыстың чогаалдарыбиле таныышкан эвес, тыва чоннуң уран үүлүн, ыры, танцызын, хөөмейин, сыгыдын сонуургап көргеннер. Ынчангаш «Уран үүл чоннуу болур» деп кыйгы мээң программамның кол угланыышкыны болур.

Театр, музыка, балет, уран чурулга, чечен чогаал кижиниң угаан сайзыралынга дээштиг салдарны чедирип турар. Ынчалза-даа бо хүннерде республиканың найысылалы Кызыл хоорайда уран үүл болгаш культурачыларывыстың хогжүлдезинге таарыштыр туттунган албан черлери эвээш. Чаңгыс чижек, Аныяк көрүкчүлер театры 1964 чылдан эгелеп бичии көрүкчүлерге янзы-бүрү шиилерни бараалгадып келген. Бо хүннерде ук театр көрүкчүлер олуртур зал хамаан чок, бир бажыңдан өске бажыңче чыл санында көжүп чоруп турары чажыт эвес. Бо талазы-биле урулларга тускай шин театрын туттурар дээш айтырыг тургузары мээң бир кол сорулгам.

Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң төлевилелин ёзугаар планда көрдүнген культура албан черлериниң тудугларын дарый тудуп эгелээрин кончуг чугула айтырыгларның бирээзи деп санааш, ол дээш демисежир мен. Чоннуң культура, уран үүлүн сайзырадырыгга ажык-дузалыг Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел, культураның болгаш уран үүлдүң музейлерин чоокку үеде Кызылга тудары көрдүнген. 600 олуттуг Культура ордузунуң тудуун дарый эгелезе эки. Бо бүгүнү сагышка чоок хүлээп көрүп, оларның чонга ачы-дузазын дүрген чедирген турарын чедип алырынга төлептиг үлүүмну киирер мен.

ССРЭ-де чурттап турар ачы-дуңма орус болгаш ооңдаа өске улустарның культурлуг сайзыралынга даянып алгаш, чоннуң сагышсеткилин көдүрүп, хей-аът киирип келир тыва культура уран үүлүнүң бүгү адырларын сайзырадыры хүннүң чугула айтырыгларының бирээзи. Ат-сураа алгаан «Саян» ансамбльге, тыва усшеверлерниң ажылдарынга, ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Оскал-оолга удуртган цирк артистеринге чоргаарланыр бис.

Тыва Россия Федерациязының составында чүве болганда, бистер ынаар чиг этти, ылаңгыя дүктү, эътти берип турар бис... Республика боду баш миннип, чиг этти сайзырадып, болбаазырадып, оон янзы-бүрү бараанны бүдүрер арганы бо хүннерде шиитпирлээри эргежок чугула болуп келген.

Тывада хөй нация ажылчы чон чурттап, ажылдап турар. Тывалар шаг-шаандан бээр орус чон-биле найыралдыг эдержип чораан. Тожуда, Каа-Хемде улуг назылыг орус чурттакчылар тыва дылды эки билип, тыва дыл кырынга чугаалажып турары оон херечизи. Бистиң республикада чурттап турар орус, хакас, украин, казах болгаш оон-даа өске нациялар деп эргелиг, найыралдыг ажылдаар, чурттаар. Бистиң аравыска национал айтырыг талазы-биле чөрүлдээлер турбас ужурлуг.

Февраль 7-де үнген «Молодёжь Тувы» солунда эш В. Е. Серяковтуң берген интервьюзун номчаан мен. Владимир Ефимовичиниң ол үүлде чугаалааны болза, «Цемент заводун тударын бадылаан специалистерге бүзүрээр мен, олар агаар арыг болуур талазы-биле бүгү-ле хемчеглерни өөренип көргеннер» дээн. Бойдузувусту бис боттарывыс камгалавас, агаарывысты бис арыг тургузар дээш демисешпес болзувусса, келир үеде салгалывыс мурнунга буруулуг апаар бис.

Хоорайның чөөн чүгүнде чурттакчылыг хуу бажыңнарның хөй кезии хөмүр-даш оттулар, кудуктан суглаар, кудумчуларда чырык чок (Полевая кудумчузу), телефон-автомат чок болганындан чон берге байдалдарга таваржып турар. Бо микрорайонну хоорайның чаагайжыдылга чериниң кичээнгейинге алыры чугула.

Ажык-чарлыг, демократия үезинде улусчу чаңчылдарны, ёзулалдарны улам сайзырадыр, оларның ең экилерин кадагалаар эргелиг бис. Кем-буруу чок, актыг черге буруулуг деп шамнадыр, үжен, бежен чылдар үезинде репрессияга таварышкан кижилериң арыг адын катап тургузарынга, оларның аттарын мөңгежидеринге үлүүм киириштирер мен.

Чоннуң культура сайзыралын улам бедидер сорулгабиле уран чурулганың республика чергелиг музейин (чурулга уран үүлүнге музейлер үгле үш автономнуг республикада: Тыва, Марий, Соңгу Осетин АССР-лерде чок болуп турар) чоокку үеде планнап, тудуп кирери дээш айтырыгны чогуур органнарга тургузар мен.

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕН

Хандагайты суурга чоокта чаа районнуң ажыл-агый активинин хуралы болуп эрткен. аңаа эрткен чылдың түңнелин чугаалашкан. Хуралга илеткелдерни агрүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы К. С. Ооржак, райкүүскомнуң план комиссиязының даргазы К. Д. Баазан олар кылганнар.

Районнуң совхозтары күрүнеге 1988 чылдың деннелиннден 49,7 тонна суттуг. а 48 тонна эътти хөйну саткан. Мал продукциязын бүдүрер болгаш садарының планын «Ак-Чыраа» совхоз ажыр боттандырып, чарышка тиилекчи болган. «Ак-Чыраа» совхозтун Чалааты, «Коммунизмче орук» совхозта Улаатай бригадалары төрүүр 100 хойдан 86. 84 хураганны тус-туста камгалап, бир хойдан 1.2—1.6 килограмм дүктү кыргып алгаш тиилекчи болганнар. «Коммунизмче орук» совхозтун хойжулары С. Монгуш, К. Төмүр, К. Монгуш, «Торгалыгдан» Д. Кыргыс төрүүр 100 хойдан 100 хураганны камгалап ап. социалистиг чарышка шылгаан. Төрүүр 100 сарлыкка опалштыр 100 былааны камгалап алгаш. «Торгалыг» совхозтун сарлыкчылы, Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат Н. Тумат чемпион болган. Мурнакчыларның аразында «Коммунизмче орук» совхозтуң сакманчызы Октябрина Монгуш, ол-ла ажылагыйның саанчызы Динзенмаа Монгуш, чолаачы Александр Тюлюш, «Торгалыг» совхозта механизатор Евгений Түвет-оол, «Кызыл тук» совхозтуң проравы Кончай Донгак болгаш өскелер-даа бар.

Эрткен чылын совхозтар 5040 муң рубльдин орулгазын планнаан болза. херек кырында 6251 муң рубльдин орулгазын алган.

Районнуң мал, чер ажылында чедишкиннер бардаа болза, чедир кылдынмаан үүлдер ам-даа хөй. Эрткен чылын 414 бода, 135 чылгы болгаш 8206 шээр мал өлген. «Коммунизмче орук» совхозта малдың өлүп хораар чоруу 1988 чылдың деннелиннден өскен. Бир хойдан 1988 чылда 1430 грамм дүктү кыргаан болза, ол көргүзүг эрткен чылда 1253 грамм чедир кызырылган.

Күрүне планнарын күүседирде. эрткен чылын районнуң совхозтары 312 тонна эътти, 160 тонна сүттү чондан улуг өртек-биле садып алган.

Район төвүнде он бир албан черлериниң, организацияларның сези 1989 чылдың планныг даалгаларын долу болгаш ажыр күүсеткен. Автотранспорт бүдүрүлгези орулга киирип алырын 178 хуу, чүк соөртүлгезин 104 хуу күүседип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен. Районнуң хереглекчилер иинтилели пландан ажыр 1 миллион 179 муң рубльдиң барааннарын саткан.

АКМК-га эрткен чылын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 38 хуу кудулаан, 102 кижи-хүнү үстүнген болгаш 62 муң рубльдин ажылдары чедир кылдынмаан. Социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүп тура, СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун кайыдаа совхозка тывыспас деп хуралдан шиитпирлээн.

Он ийиги беш чылдың соөлгү чылында сорулгаларны дугуржуп, даалгаларны күүседири дээш күженнишкиниг ажылдаары-биле районнуң бүгү ажыл-ишчилерин хуралдың киржикчилери кыйгырган.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.
Өвүр район.

ХҮР АЖЫРАР АРГАЛАР БАР

Кыштаглаашкынышңгыы шылгалда

Кандыг-даа кыш малчын бүрүзүнге шыңгыы шылгалда. Ылаңгыя хар кылын болгаш соок улут болган тудум көдээ ишчилерге ажыл-херек чымыштыг, берге апаар. Кым аңаа эки белеткеннип, мал чеминиң курлавырын четчир кылдыр тургузуп алганыл, ынчан иинтиниң малын кыштан хүр ажырып шыдаар аргалыг болу бээр. Бо талазы-биле байдал Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозунда кандыгыл? Аңаа хамаарыштыр чамдык айтырыгларга харыылап бээрин бистиң корреспондентиис Шаңгыр-оол Доржу ол ажыл-агыйда партком секретары Б. Д. Монгуштан дилээн.

— Кандыг-даа малды кыштан хүр-менди ажырып алырының бир магадылалы — элбек болгаш эки шынарлыг мал чемин белеткеп, курлавырлап алыры. Аңаа хамаарыштыр үүнү чугаалап болур силер, Бичиш Дааваевич?

— Совхозтун девискээринде хар бо чылын кылын болгаш хөй дүшкен. Ындыг-даа болза иинтиниң малын кыштан хүр ажырып ап болурувустун аргазы бисте бар. Ынчаар чугаалап орарым ужурлуг болдур эвеспе. Чүге ындыгыл дээрге, эрткен чылын сигенин четчири-биле белеткеп ап, суланы курлап алган бис. Мал чемин кыштаг бүрүзүнде четчир кылдыр дүжүрген. Сулавыстың эрткен чылгы курлавыры база бар. Ынчангаш сиген, суланын артыкшылын өске ажылагыйларга садар бодалдыг бис.

— Амгы үеде коданнарда байдал кандыгыл, малдың чаш төлүн камгалап алырының айтырыы канчаар тургустунганыл?

— Манаа хамаарыштыр чугаалап каар чүве мындыг. Кыштан малды хүр ажырып алыры, оон чаш төлүн менди ажаап, өстүрери — улуг айтырыг. Ону бистин хойжуларывыс эки билип турарлар. Ынчангаш хойжуларның хөй кезиинин кыштаглаашкынга белеткели черле эки. Оларның чамдыктарын адаайн. Саглы бажы бригадазында Халбан Очурович Монгуш бар-дыр. Эки хойжу, кызымак кижи Халының бригадазында Чамбылдай Кылын-оолович Ооржак, Хорумнут-Ой бригадазында Болат-оол Долзатпаавич Саая, сарлык кадарчызы Сергей Картыышкаевич Куулар болгаш өскелерни-даа адап болур. Бо улус бедик харыысалгалыы, ажылга бердингени, ак сеткилдни-биле эшөөрүнге, коллективинге хүндүткелдиг.

Шээр мал 50 ажыг кодан. Эрткен чылгы практикавысты ажыглап, хойнун массалыг оолдаашкынны март айның ийиги он хонуунда эгелээр кылдыр көрген бис. Иинтизи-биле он бир муң хой төрүүр. Ынчалза-даа чамдык коданнарда хой төрүп эгелээн. Ам төрээн 700 ажыг хойнун хураганнары онча-менди.

— Бичиш Дааваевич, эки мал кажаалары, эки хандырылга — хойжу кижинин ажылынга, амыдыралынга дузалыг, идиглиг үүлдер деп санаар бис. А силерде бо айтырыглар кандыгыл?

— Ол-даа чер чөптүг айтырыг-дыр. Бисте мал кажаалары четчир. Оларның барык 60 хире хуузу ам-даа ажыглаттынар аргалыг. А арткан кезиин эде кылырын бодап турар. Оларны алгыдар, азы шуут-ла чаарты тудар, адак-ла дээрге септеп кылыр апаар. Ынчангаш бо талазы-биле кандыг хемчээллиг ажылдар кылырын ам планнап көөр апаар бис.

А хандырылга талазыбиле улут-ла бергедээн чүвевис чок. Малчын коданнарга чугула херек үүлдерни — аъш-чем аймаан чедирип берип турар. Автолавка кыштагларже чорбастаан, ынчалза-даа совхоз машиналарын ажыглааш, хандырылганы үзүктелдирип көрбээн бис. Төрүүр кодан бүрүзүнде чырык бар. Ону олар бичин моторлар күжү-биле ап турар. Бензинни ол кыштагларда чедирген.

Бир кол айтырыг —кодан бүрүзүн суг-биле хандыраары болгай. Мону база-ла багай эвес организастаан. Суг сөөртүр автомашиналар ажылдап турар. Ынчалзаадаа оларның чамдыктары эргижиреэн. Оларны чаартып, септеп алыр арга берге—артык кезектер тывылбас. Ажылга бир шаптыктыг бооп турар чүве ол.

— Чамдык четвестер бардыр. Ынчалза-даа иинтиниң малын иинти күш-биле кыштан хүр-менди ажырып, чаш малды менди алырының аргазы бар ышкажыл? Ындыг бе?

— Ийе. ындыг. Ол дугайын үстүнде чугааладым. Ам бир кол ажыл бар. Ол болза, малдың чаш төлүн онча-менди өстүрери, оларның баш санын хоратпазы. Ынчалза-даа хойжуларда, бода мал кадарчыларында улут дуржулга бар болгай. Бистер оларга идеген турар бис.

— Сөөлгү айтырыг. Март 4-те соңгулдалар хүнү. Район болгаш суур Советтеринге улус депутаттарының кандидаттары кылдыр бүрүткеткен кижилер малчыннардан бар бе?

— Боттарының кол ажылындан аңгыда хөй-нинтичи, идепкейлиг болгаш негелделиг кижилер бистиң малчыннарывыс аразында эвээш эвес. Оларның чамдыктарын эш-өөрү улус депутаттарының кандидаттары кылдыр депшидип үндүрмен. Сарлык кадарчызы Любовь Куулар Тыва АССР-ниң, Сергей Куулар, Казарак Ооржак район Совединин, Анна Кара-Сал, Андрей Саая, Көшкен Кара-Сал, Начын-Бора Кара-Сал Саглы көдээ Совединин улус депутаттарының кандидаттарынга бүрүткеткеннер.

Кыш айлары төнмээн. Ажыл берге. Мал чазын бергедээр, хораар болгай. Ону эки ажыл эртерин бодап турар бис.

Коданнардан медээлер

ХУРАГАННАР ХОРАМЧАЛЫГ

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы кооперативиниң төрүүр 4132 хою 12 коданда турар. Тываның комсомол шаңналының лауреады Зоя Таны-Сүрүңовна биле Григорий Дүпчүнович Ооржактар социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, 3 чыл улаштыр эвер-чүгенниг аът-биле шаңнадып келген. Бо өг-бүле республиканың «Чүсчүмалчын звено» клувунуң кежигүннери. Эрткен чылдың түңнели-биле 734 рубльди база 10 хураганны немелде төлевирге алган. Олар ам Кызыл-Өдек деп черде кыштаглап турар. Хар улуг душкен. Коданында 355 хоюнуң ооллаашкыны адакталган, хураганнары менди доругуп турар. Мал чеми четчир, кажаалары арыг, чылыг, курган.

А салбырның чамдык коданнарында байдал багай. Амгы үеде 151 хураган өлүг төрүттүнген, ара салган болган. Василий Доңгактың, Маадыр-оол Кууларның, Калин-оол Кууларның, Сазы Ооржактың, Кинин-оол Доңгактың коданнарында ындыг чоруктар хөй.

Эрткен чылын кооператив 100 хойдан 63-ле хураган алган, дүк планын күүсеттпээн. Ол дээрге малчыннарга улуг кичеэнириг. Мал чеми бо чылын четчир. Артыкшылдыын өске салбырларга берип турар. Соок база шоолуг эвес-тир. А хураган үүге хорап турарыл? Мал эмчизи Омак Доңгак биле бригадир-зоотехник Бопук-Кара Доңгак олар үү деп бодап турарыл?

Александр ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр.).

СОЛУН ШҮГҮМЧҮЛЭЭНДЕ, ЧОГУУР ХЕМЧЭЭН АЛЫР

Чоннуң чагаа, билдириишкин болгаш хомудалдарыбиле ажылче хүн бүрүнүң кичээнгейин салыр дугайында муриундагы чылдарда хүлээп алганы СЭКП Төп Комитединиң доктаалдарында-даа, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарында-даа каш удаа айыткан болгай. Бо дугайын билбес удуртукчу ам чок-даа. Ол ышкаш солуннарга парлаттынып, радиога дамчыттынып турар шүгүмчүлелдиг чүүлдерни база-ла чоннуң чагаазы, санал-оналы дег кылдыр көөр ужурлуг болгай.

Ынчалза-даа республика солуннарынга үнүп турар чамдык шүгүмчүлелдиг чүүлдерже кым-даа сагыш салбас, ол далай дүвүнче октаан даш дег, олчаан баар, оон ужурунда сөөлүнде катап база-ла парлаттынар апаарын көөрге, эпчогу кончуг-даа болгулаардыр.

Оон бир чижээнге «Шагаан-Арыг тудуг» трестин удуртукчузу Г. Лаевтиң чаа чыл дүнезинде дүжээн дүжүнде кирген хоорайның баштайгы шеверлекчизи Эльвира Тепл-оолга соңгаартан чаладып кээр кол инженерге белеткеннинң каан бажыңын берипкенинин дугайын Кодур-оол Оюннуң бижээн фактызын киирип болур. Бо шеверлекчиниң 15 чыл дургузунда бажың манап келгенин та чеже катап республика болгаш район солуннарынга бижээн үүе. Бо аразында ол хоорайның улуг, биче даргалары та чеже бажыңнарны үлежип, солун көшкен чүве. Оны база-ла бижип шаг болган. Ынчалза-даа ук шүгүмчүлелдерден түңнел үндүрүптер дарганың мынчага чедир тывылбааны хамык чүвениң баажызы болуп турар хире.

Тыва Арат Республиканың Биче Хурал Президиумунуң даргазы чорааш «контр» деп хоя-мегете таваржып, хей черге шаажылаткаш, ол «херектен» 27 чыл муриунда агарткан тыва улустуң шынчы оглу Адыг-Түлүш Хемчик-ооллуң өөнүң ишти, оглу болгаш уруунуң бичии тар бажыңчыгаштарда хөй ажытөлү, кырган-авазы-биле амдаа сыңмарлажып орарының дугайында муриундаа, бо чылгы № 2 «Шында» Дүлүш Кызыл-ооллуң «Хензиг бажыңда» деп чүүлүнден база катап номчааш, дыка-ла эпчоксундум.

Хей черге буруудаттырып, шиитпирген кижилерни агартып, оларга харын тураскаалдарны безин турб

ЫРЫ АМЫДЫРАЛДАН УЖУКТАЛЫР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

деп ырларны бедик деңнелге күүседеткеш, көрүкчүлерниң сонуургалын хайныытырган. Байырлалдың эң бичии назылыг киржикчилери Улут-Хем районнуң Арыг-Бажы суурдан келген өөренгичилер Неля Суваичан, Хеймер-оол Мунчап «Чавыдакты» ырлап күүседирге, үзүктел чок адыш часкаашкыннары-биле көрүкчүлер байыр тудуп турдулар. Уран үүлүдүң хоочуну, чеден хар ажып турар Күрек Ооржак «Бай-ла Хемчиимни» дискант үн-биле ырлаптарга, сеткил-сагыш хайныгып келир. Чөөн-хемчикчилер база өскелерден дудал калбаан. Ыры ансамбли «Эрге чокка чораанымны» акопелла кылдыр күүседеткени тергиин болган. Сураглыг ыраажы, уран үүлдүң хоочуну, Маадыр-ие Татьяна Сат «Бай-ла Хемчиимни» Тыванып комсомол шаңналының лауреады Кайгал-оол Ховалыта игил-биле үдеткеш ырлаптарга, Тыванып ак-көк хемкери, даглары каракка костүп келгилээр.

«Декей-оо» байырлалының бүгү киржикчилеринге, көрүкчүлерге профоблчөвүлелдиң «Өөрүшкү» ансамблиниң самчылары, Франция, Голландия четкеш келген тыва хереэжен хөөмейки Валентина Чүлдүм, Бүгү-делегей, бүгү-эвилел конкурстарының лауреады Сайынхо Намчылак боттарының уран талантызын база бараалгаткан болгаш байыр чедирген. Ыры уран үүлүнүң кайгамчык хөгжөнин «Декей-оо» көргүскен. Ынчалза-даа улустуң ырлары бисте эвээш болганындан чаңгыс ырыны чеже-даа катап катаптаар. Ийиги ырызын амгы үеним тыва ырларындан киирген болза, дыка-ла эки болур ийик. Идик-хеп-даа, күүседе-даа талазы-биле район бүрүзү идепкейлиг киришкен.

Бир районнуң уран талантылыглары күүселделерин доозуптарга, өскелери эгелел киринтер. Ырак-узак Мөңгүн-Тайгадан бот-тывынгыр уран үүлдүң хоочуну, Мыйзон Хертек тыва улустуң «Мөңгүн-Тайгам» деп кожамык ырызын уяранчыг, дыңнакчыг чиңге үн-биле ырлаптарга, сеткилдерге мөңге артып каар. Ол-ла черде ортумак школаның башкызы Лилия Санчат күштүг, чараш үн-биле «Ырлажыылы» деп ырыны кайгамчык-ла күүседеткен. Эрзинчилер көрүкчүлерни база кайгаткан. Ийи ятха, үш бызаанчы, лимби, дошпулуур-биле үдеткеш, ыраажы Ноозун Буду «Ырлажыылы» деп улустуң ырын бадырыптарга, дыңнаксанчыг-ла! Уран талантызы-биле улус чонну кайгаткан Валерий Монгуш удурткан Өвүрүң «Буланныг» ансамбли тыва улустуң «Декей-оо», бурунгу тываларның моол улустуң кожаң ырызынга үндезилээн «Бежинден үнеримде...» деп ырызын база бир янзы чогаадыкчы чорук-биле күүседеткени көрүкчүлер улуг магадал-биле хүлээп алган.

Сценаже Тожунуң бот-тывынгыр артистери Самыларның өг-бүлезиниң «Тоора-Хемим» деп ырызын база «Артыш» ансамблинин «Тожунуң кожаңнарын» күүседеткени кижи бүрүзүниң сеткил-сагыжын өөрткен. Оларның соон дарый сүт-хөлчүлериң тос кижиден тургусунган ыры-хөгжүмнүг ансамбли «Чавыдак» деп ырыны бедик деңнелге күүседеткен. Ол ышкаш республиканың уран үүл көрүлделериниң каш дакпыр лауреады Глафира Донгак «Бай-ла Хемчиимни» эки күүседеткен. Барыын-хемчикчилер сценага костүп келирге, кара хилиңден кылган идик-хеви көрүкчүлерни магададыпты. Ыры-хөгжүмнүг ансамбль «Топ-ле сургуул», а бот-тывынгыр артист Чойганмаа Көгел «Төөгүнүң ырын» күүседип доозуптарга, залга адыш часкаашкыны диңмиреп тургулаар. Ол районда Ак-Довурак хоорайның бот-тывынгыр артистериниң тыва улустуң «Ырлажыылы» деп ырызын болгаш Зоя Монгуш күүседеткини көрген кижи ыры уран үүлүнүң кайгамчык хөгжөнин эскерген боор.

Тес-Хем районнуң ыры ансамбли тыва улустуң «Самагаддай» деп ырызын акопелла (үделге чок) алны-биле күүседеткен болгаш көрүкчүлериң онзагай таалалын болдурган. Бот-тывынгыр артист Сергей Чигжитмаа «Тоорруктуг долгай таңдым» деп ырыны кайгамчык эки ырлаан. Черле ынчаш, тыва улустуң ырыларының күүседикчилериниң, ыры ансамбльдериниң амгы үеде шапкын хөгжөнин «Декей-оо» байырлалы көргүскен.

Ыры уран үүлүн сайзырадыр, ыраажыларны шилиир сорулгалыг республиканың «Декей-оо» байырлалын Тыванып Культура министерствозунуң методиктиг төвү организастыг байдалга эрттирген. Ол хире ужур-дузалыг, өөредиглиг, келир үелике улуг ажылды кылып, көрүкчүлерни республиканың уран талантылыглары-биле таныштырган улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкын ажылдарының методиктиг төвүнүң ажылдакчыларынга чогаадыкчы чедиишкинни күзевишаан, өөрүп четтиргенивисти илередир ужурлуг бис.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: Өвүрүң «Буланныг» болгаш Барыын-Хемчиктиң ыры ансамбльдери күүселде үезинде.

Ойдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

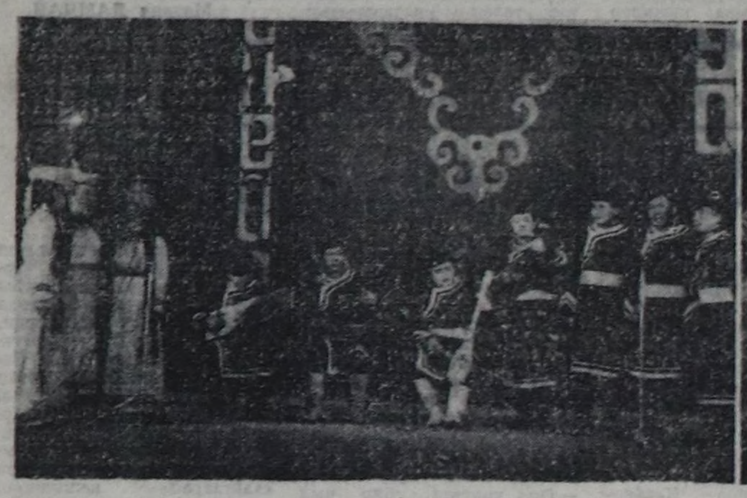

ШЫДЫРААЧЫ КЫС

— Бичиимде-ле шыдыраалаан улус көргеш, шакла ынчалдыр шак бо улус ышкаш ойнаптар турган болзумза деп иштимде бодангылаар-даа турдум. Шыдыраалаан улусту бо-ла кайгап, хараан турарымны эскерип каары-ла ол боор чадавас, ачам биле үгбам шыдыраа ойнаарының ниити чурумунга, ооң ак, кара хөлүнге каш-каш бодалар, оолдар турар ужурлугул, ол бодаларның тус-туста кала турарын, кандыг-кандыг үжүктерге хамаарыштыр адаарының, кандыг боданың көзеңектер аайы-биле канчаар кожерин, чижирин, мерзе кылдыр хуула бээрин, шалаарын, оол-биле содулаарын, чидилей бээрин, хайымнажырын дээш, сюннүн оон-даа өске онзагай байдалдарынга мени кезек үеде өөредип-даа турганнар. Оон эгелээш-ле, ачам биле үгбамның шыдыраа салыры чайжок кадында бо-ла сонуургап көре бээр апарган мен—деп, Марта Донгак сактып, арай хүлүмзүрүп каап, чугаалап орган.

Өвүр районнуң Хандагайты школазының ийиги класынга (ынчан сес харлыг турган) өөренип турда, күш-культура башкызы Кан-оол Кара-Сал, башкы Алексей Тевек олар Мартаның шыдыраа ойнаарынга изиг күзелин детким, хандыкшылын улам ескүткен. Ол ышкаш Өвүрүң шыырак шылыраачыларының бирээзи Мадон Монгуш район школачыларының командалар маргылдаазынга киржиринге, аңаа белеткениринге шыдыраачы арга-мергежили-биле дузалаан.

Хандагайты суурга районнуң бүгү школачыларының аразынга часкы дыштанылга үезинде команда аайы-биле шыдыраа маргылдаазы болган. Ол маргылдаага Марта бешки класска өөренип турган, бир-ле дугаар киришкен ол. Маргылдаага киржип чорбаап, чүгле бешки классчы бичии уругга аажок девиденчиг болган. Ооң түңнелинде Марта шоолуг эвес болуп, частырыглыг көштер кылгылап, удурланыкчыларынга уттуруп, чедимче чок ойнаан. Ынчалза-даа ол аңаа мунчулуп, ундаравазын дээш, башкылары ооң шыдыраага сундулуун билир болгаш өөренгичизин сорук киирип: «Шыдыраа оюнунга кым-даа частырыны кылып, уттуруп болур. Ынчангаш частырыгларыдан бодунга чогуур ажыктыг түңнелди үндүрерин утпаза эки. Шыдыраа хөлүнге ойнаан ийи кижиниң кайы-бирээзи тиилээр ужурлуг. Ол дээрге ук оюнуун онзагай талазы-дыр. Дараазында болур школачылар маргылдаазынга харын эки белеткен. Марта, бис база сеңээ дузалажыр бис» дээнер.

Кызылдың Пионерлер бажыңынга республика школачыларының «Ак терге» маргылдаазынга эң-не баштай киришкеш, бодукуц ойнаан хөлүнге бирги черни эзлээш, «Смена» деп чурук тырттырар аппарат-биле шаңнатканы Мартага кажан-даа уттундурбас. Шак ол республика хемчээлдиг улуг маргылдаага Марта ынчан алдыгы класска өөренип турган, киришкен. Оон соонда школачы уругуун шыдыраага сонуургалы улам хайныккан.

1979 чылда республиканың бирги черни дээш шыдыраа маргылдаазынга, 1980 чылда «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң маргылдаазынга киришкеш, бирги черлерни алган. 1981 чылда республика чемпионадынга чеди салыгдан алды чартык саныг болуп, бирги черни, а 1982 чылда «Урожай» эки тура спорт ниитилелинин беш кижи киржикчилиг ийи долгандыр салыр маргылдаага. 1987 чылда республика чемпионадынга он дөрт салыгдан он үш санны ойнап алган, бирги черже үнген. 1988-1989 чылларда Кызыл хоорайның командалар аратынга. 1989 чылда улус ээледилгезинин ажылдакчыларының маргылдаазынга бирги черни эзлээш, ол-ла чылдың октябрь айда Тыва АССР-ниң шыдыраа чемпионадынга киришкеш, он бир салыгдан он санны алган, 1989 чылда Тыва АССР-ниң чемпиону атты чаалап алган.

1984 чылда Ак-Довурак хоорайга ССРЭ-ниң составынга Тыванып эки турабиле киргениниң бээр дөртен чыл болган юбилейинге тураскааткан командалар маргылдаазынга киришкеш база-ла бирги черге төлептиг болган. Ол-ла чылын Ленинград хоорайда күрүне университединиң физика-математика факультединиң ийиги курузунга өөренип турган, ийиги разрядтыг оолдар маргылдаазынга ойнаан, оолдарның ийиги разрядының нормазын күүседеткен. Ол-ла университетке 1985 чылда шыдыраа бөлүмүнүң мергежил бедиденирин маргылдаазынга оолдарның бирги разрядының нормазын күүседеткеш, чогуур шынзылганы холга алган.

Марта Донгак хереэжен шыдыраачыларның республика маргылдааларынга киришкеш, ниитизи-биле беш катап чемпионнаан. Ангыаңгы чылларда Новосибирск, Улан-Удэ, Красноярск, Бийск хоорайларга болуп эткилээн Сибирьниң болгаш Ыраакы Чөөн чүктүн эсна (девискээр аайы-биле) маргылдааларынга Тыванып чыныды командаларының составынга кирип, болгай эвес түңнелдиг болуп келген. Ынчангаш аныяк шыдыраачы кыстың чоокку чылларда шыдыраачы мергежили, талантызы, тывынгыр чоруу улам бедип, хаган-даа шыдыраа талазыбиле ССРЭ-ниң спорт мастериниң кандидадының нормазын күүседип алыр болгаш бүзүрээр мен.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.

АК-КӨК ЭКРАН: СЕТКИЛИМГЕ ТААРЫШТЫ

(Телекөрүкчүнүң үнелери)

Кызылдың телестудиязының келир неделяда телекөрүкчүлерге бараалгадыр дамчыдылгаларының программазын садып алган кижи бүрүзү баштай-ла ону өгезинден төнчүзүнге чедир чүгүрту көөр, сагыш-сеткилди өөртүп, сонуургадып келир. А ындыг өөрүнүүр үүлдерниң ховар болгулаары сагышка четпес.

Мындыг дамчыдылгаларны канчаар эрттирерил — азы план ёзугаар ёзу барымдаалап эрттирер бе, азы шынап-ла чоннуң (телекөрүкчүлерниң) сонуургалын барымдаалаар бе? Бо айтырыглар тележурналистерни база дүвүредип турар боор. Ынчангаш телекөрүкчүлерниң саналдарын өөренип көргеш, бо дамчыдылгаларга ырлар киирерин шиитпирлээн бис дээрзин дамчыдылганың редактору, хоочун журналист А. Чараш-оолдун өгезинде чугаалааны ынчангаш таварылга эвес деп билдинди.

Бот-тывынгыр композиторларның ырларын тускай дамчыдылгаларга киирип, чонга пропагандалаары чугула айтырыг. Шынап-ла, радио дыңнакчыларының чагыгларын ёзугаар тургускан концерттерге радиога, концерттерге хөй катап ырлажып каапкан ырларны дамчыып турарына эригин калган бис. Ынчалза-даа чаа ырлар ховар болгулаар-дыр. Азы чаа ырлар чок бе? Олар дыка хөй, а чүгле оларны чонга чедирбейн турары шуут таарышпас. А эрги ырларны ырлавазын, чүгле чаа ырлар херек деп бодап турар кижи-дир деп мени буруудады бербенер. Мээң күзелим — чонга чаа ырларны чедирери.

Аныяк тыва оолдар — бот-тывынгыр композиторлар Григорий Базыр, Сергей Бадыраа, Борис Сайын оларның болгаш Галина Ховалыгның чогааткан ырларын база-ла бот-тывынгыр артистер күүселирге, дыка-ла солун болду. аңаа сеткилим ханды, сонуургадым. Бо хире талантылыг аныяк эштериниң ырларын радиога, телевидениеге эвээш дамчыдып, олар-биле ужуражылгаларны организастаавайн турарындан бо аныяк эштериниң чамдыктарын чоп танывас-даа турган боор.

Бот-тывынгыр композиторлар-биле кыска интервьюну база кылган. Аныяк күүседикчилерни-даа, композиторларны-даа дүвүредип чоруур айтырыгларны олардан дыңнадывыс. Ылангыя Григорий Базырыың «Бот-тывынгыр композиторлар профессионал композиторлардан дудак чок, харын-даа олардан артык ажылдап турар хире» дээнинге каттыштым. Ол черле шын боор. Ынчанмайын канчаар — республикада бот-тывынгыр 65 композитор ажылдап турар дээрзин ынчан билип алдывыс.

Бот-тывынгыр композиторларның концерттерин хөгжүм-шин театрынга чонга калбаа-биле көргүзериниң чугулазын база аңаа чугааладылар. Ол черле шын айтырыг. Ону республиканың Композиторлар эвилели-даа, Культура министерствозу-даа деткиир, ол айтырыгны холга алыры чугула деп бодаар мен. Ылангыя бот-тывынгыр композиторларның хөгжүм-шин театрынга эрткен концертиниң далаш-биле, буу-хаа эрткенин Борис Сайын чугаалады. А театр ажылдакчыларының таласындан ол концертти дүрген доозарын, сценаны хостаарын олардан негеп турганы дыка-ла таарымча чок, ажыы-биле чугаалаарга, аалчыларынга хүндүтиел чок болганы кайгамчык.

Дамчыдылганы сонуургавышаан, чедир кылдынмаан чамдык үүлдерни база чугаалаар бодаан мен. Бот-тывынгыр аныяк композиторларының ырларының күүседикчилериниң аттары билдинмес болуп артып калды. Ырларының аттары база. Номчуттунмас үжүктер-биле кызыл өңге күүседикчилериниң аттарын, ырларының аттарын бижипкеш, кижи ону номчун өгелеп чорда-ла, ан кааптарынга дыка-ла таарзынмадывыс. Ынчангаш күүседикчилерни тыва дылга шуут чарлаары күзенчигдир, аңаа хөй үе-даа негеттинмес болгай. Бо бүгүнү ол дамчыдылганың режиссёру Лидия Донгак моон соңгаар кичээнгейге алыры күзенчиг-дир.

Кызылдың телестудиязының чамдык ажылдакчылары кижилер-биле интервью кылганда үргүлчү шагынче көөр, «Ye эвээш арткан», «Шагывыс төнер четти» деп состерни каш удаа чугаалаары дыка эпчок. Ылангыя Дакан-оол Ондар, Вячеслав Салчак олар ол сөстерге аажок ынак. Ye үе-ле болгай, ону кым-даа билир, а каш катап-ла катаптаан, сагындырып турарга, теледамчыдылганың культуразы-даа, шынары-даа кудулаар-дыр. Төп телевидение ынчан турбас-ла-дыр, ооң өөренири чугула.

«Саян эдээнде кежээ» деп литература-хөгжүмнүг программаны каш удаа көргенмен. Ажыы-биле чугаалаарга, кижиниң сеткил-сагыжын доюлдуруптар ындыг дамчыдылгага таварышпаан мен, а чамдыкта харын-даа кижи хомудай бээр четпестер турган боор. Ол дугайын телестудияда ажылдап турар чамдык эштергелаа чугаалап турган мен. А бо эрткен дамчыдылгага дыка-ла таарыштым. Моон соңгаар бо дамчыдылга ооңдаа солун болур боор дээрзинге идегээр мен.

Дамчыдылганың редактору шынап-ла, кызымак ажылдаан-дыр деп билдим. Ооң дамчыдылгалар чорударда хостуу, сөс-домааның билдингир, чедингири, ында киржип турарларны далаштыра бербези аажок өөредиглиг. Телекөрүкчүлерни сонуургады бээр хөй-хөй дамчыдылгаларны Алексей Иргитовичиден моон соңгаар-даа манаар бис.

Мадыр-оол КАЛЧАН.
Журналист.

АМ-ДАА УЛАМЧЫЛААР

Азас школазының ол суурда чурттап, ажылдап турар доозукчуларының аразында маргылдаалар эгелээн. Ону этаптарга чарган.

Баштайгы этапка хол бөмбүүнге маргылдаа болган. Аңаа бирги черни 1982, ийиги черни 1981, үшкү черни 1978 чылда дооскан спортчулар тус-тузунда эзлээн. Ол командаларының капитаннары — Роман Ээрилге, Сергей Данзын, Евгений Кушкаш.

Ийиги этап февраль айда баскетболга, үшкү этап мартта хаакка эртер. Бо солун спортчу маргылдаларны аныяк башкылар Сергей Данзын, Мирон Чигжит оларның эгелээшкини-биле культура-спорт комплекизи организастаан.

Татьяна КУШКАШ.
Тожу район.

Бокс маргылдаазы

ТРЕНЕРДЕН ХАМААРЖЫР

Эрткен дыштаныр хүннерде Кызылда «Херел» спорт залга хууда бирги чер дээш бокс талазы-биле республика маргылдаазы болуп эрткен. Спорттуң бо хевири бистин Тывавыста сайзырап бар чоруурун сонуургап келген көрүкчүлериниң санындан билип ап болур. Тыва хүреш дээнде чоп хөй чыгыр чүве болгай. Ам ындыг эвес, а бокс дээнде база эндере чыглып турар апарган.

Каш чыл бурунгаар Тывадан боксёрларны Саян артынга херекке албас, чер четпес дээр турган. Сөолгү каш чылда тыва боксёрлардан сестип турар апарган. Тес-Хем, Өвүр районнар болгаш Кызыл хоорайның боксёрларын демдеглевес арга чок. Олар боттарының деңнелериннге багай эвес көргүзүглерни чедиг ап келген.

Моон мурнунда чылларда ыраккы Кунгуртуг суурдан безин кэп турган. Республиканың булун бүрүзүнде спорттуң бо хевири сайзырап турары өөрүнүүр. Спортка хандыкшылдыг аныяк оолдар боттары бичии кижилерни өөредип турары мактанчыг. Улуг-Хемден Виталий Бартыпа-Сады аныяктар ортузунга барып, оларны спорттуң бо хевириннче хаара тудуп турар. Ооң өөренгичилериннден тинлекчи кижи чокдаа болза, маргылдаага эки киришкеннер.

Тес-Хемден Май-оол Кушаа чылдын-на маргылдаага эки белеткелдиг оолдарны эккеп турар. Бо маргылдаага ооң өөренгичилери Аяс Шалык, Шолбан Даңдар боттарының деңнизинге бирги черлерни алган.

Кызыл хоорайдан Виталий Бирилей, Родион Хертек, Маадыр Монгуш, Идам Шарафутин, Каа-Хемден Геннадий Наксыл, Барыын-Хемчиктен Иван Калзан олар бирги черлерни алган.

Сөолгү чылларда тренерлер Борис Донгак болгаш Афанасий Чучупов оларның кызымак ажылы көстүп турар. Ол ийи аныяк тренер келген соонда бокс Тывада сайзырап эгелээн дизе частырыг чок.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: маргылдаа үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 20

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 Ж.-Б. Мольер. «Тартюф». Фильм-шин. 11.05 «Ол болган... болган...» 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж (реклама, информация, чарлаллар). 12.30—13.00 «Ye». 15.30 Барымдаалыг фильм. 16.00 Уругларга фильм. «Автомобиль, скрипка база Клякса деп ыт». 17.40 Поэзия минуталары. 17.45 «Хөгжүмчүлер хогжум дугайында». 18.20 «Ye». 19.00 Депшилге. Информация. Реклама. 19.30 Леонид Быковтуң фильмнери болгаш рольдары. «Тулчуушкунче үүгле кырганнар баар». Уран-чечен фильм. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Тынгарыкчы хат». 6 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги эте. 22.45 «Варьетеден Юзга» барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.05—00.05 Владимир Горовиц Моцарттың чогаалдарын күүседир.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 8 класс. Чөөн Сибирьниң бойдузу. 9.05 Француз дыл. (бирги чылда). 10.05 Француз дыл (ийиги чылда). 10.35 Музыка. 6 класс. Н. А. Римский-Корсаков «Харжыгаш». 11.05 Өг-бүле академиязы. 11.35 Улусчу аялгалар. 11.45 «Човуланның дөвүнчүүнде» 12-ги сериязы 13.00—13.30 Ритмиг гимнастика. 17.00 Биатлон. Делегей чемпионады. 20 км. Хууда чарыш. Эр кижилер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Соңгулдарларга утказыктар». 19.00 Медээлер. 19.05 «Кодээ амыдырал». «Соңгулдарларга утказыктар». «Аъш-чем программазы — бүгү чонуун хереэ». «Дөрт мунчулар» дугайында репортаж. Кызылдың эзт комбинадының кол инженери В. М. Саиттиң чугаазы. 20.05 Чаплаллар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30—23.15 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 Мультфильм. 19.10 Орус аян-чорукчу Афанасий Никитин дугайында барымдаалыг телефильм. 19.30 Биатлонга делегей маргылдаазындан дамчыдылганың улаштызы. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

ФЕВРАЛЬ 20-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Аная эвес үүве» (2 сериялы) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Торээн уруу» 9.20, 12.20, 15.20, 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «От, суг болгаш чес хоолайлар» 9.00, 12.20, «Ак далай чаныга катты болгаш ажыг-шүжүг» 10.50, 14.10, «Өжээн болгаш хоойлу» 15.40, 20.00, «Кэмгалалдың кажер чепсээ» 18.20 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: № 31 киночыныды 11.00, «Апачи» 12.00, 16.30, Чедип келгеш, көр» 14.00, 18.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к б: «Хоп Гидь Дон» 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Аазатпай» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хоойлу-биле чажыттынган оорлар» 15.00, 19.40, «Интеркыс» 17.00 шактарда.

Тыва АССР-ниң автомобиль транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы, персоналдыг пенсионер
Олег Сарыг-оолович КОМБУН-ООЛДУН
75 харлап чораан мөчээнин дыңнатпышаан. Тыванып пассажирлер АТБ-зиниң удуртулгазы, партиому болгаш профиому ооң доргуларгелериннге болгаш чоок кижилериннге ханы кажыдалын илередип тур.

Тыва АССР-ниң Улус өөредилге министерствозу, улус депутаттарының Өвүр район Совединиң күүскомунуң улус өөредилге киллизи Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң хоочуну
Василий Сарыг-оолович ДАГБЫШТЫН
64 харлыында мөчээнин дыңнатпышаан, ооң төрелдериннге, чоок кижилериннге ханы кажыылалын илергейлеп тур.

Агроүлетпүр эвилелиниң школазынга (Калинин кудумчузу 1 «В»—6 «А» автобустуң «Машзавод» деп доктаар черинин чаны) орус дыл болгаш литература талазы-биле өртек-хөлезилиг белеткел курузун организастап турарын чарлап тур. Өөренир хуусаазы 1 ай. өөредилге дээш 25 рубльди төлээр.

Билдиришкинни директориуң адынга киирер. Бирги бөлүктүң өөредилгези март 1-де, ийиги бөлүктүң апрель 2-де. үшкү бөлүктүң май 10-да эгелээр.

Общежитиеге чурттаар болза өртек-хөлезилиг.

* * *

«Тыва агроүлетпүр эвилелинин» өөредилге-курстар комбинады үшкү класстын чолаачыларын (өөренир хуусаазы 5 ай), ийиги разрядтың токарьларын (өөренир хуусаазы 6 ай) белеткээр курстарга сургуулдар хүлээп ап эгелээнин чарлап тур.

Кичээл 1990 чылдың март 1-де эгелээр.

Өөренип кээрде будурулге чериндеи чоруткан бижиин, паспортуң, шериг биледин ап алгаш келир.

Бистин адрезивис: Кызыл, Калинин кудумчузу, 1 «В». Телефон № 6-11-67.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34, ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26 ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-82 ◆ оралакчылары — 3-45-93. Кылдыстер: ◆ авторийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25, идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49, 3-36-73, ◆ агроүлетпүр — 3-41-16, ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа кылдызы — 3-39-03, 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93 ◆ корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41 ◆ солун келбейн бар ганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер Хемчээли 2 парлалга амазы

Тиражы 28000 экз

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының керектериниң галазы-биле сүрүне комитединиң типографиязы Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Индекс 54241

Чагыг № 379. ТС—00439.